

Beveczky Gábor

AZ IDŐSZAKI SAJTÓTERMÉKEK SZÁMÁNAK ALAKULÁSA A 19. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON

A 19. és 20. század fordulóján, évtizedes hagyományoknak megfelelően, a napilapok és hetilapok rendszeresen közöltek irodalmat. A „rendszeresen” azt jelenti: szinte kivétel nélkül minden egyes lapszám tartalmazott irodalmi alkotásokat. A korabeli olvasók számára az újságok újságszerűségéhez elengedhetetlenül tartozott hozzá az előkelő helyen közölt, friss, magyar szerzőtől származó irodalmi mű. A kiadók természetesen üzleti alapon közelítettek az újságok tartalmához, vagyis nem azért közöltek irodalmi műveket, mert mindannyian széplelkek voltak, vagy mert szívügyüknek tekintették az írók támogatását, esetleg a közönség kiművelését, hanem azért, mert kifizetődött. Ha valaki, akkor nem a kiadók és a szerkesztők, hanem az újságot olvasó közönség volt irodalomfogyasztó széplelek. Az irodalom – a legcsekélyebb túlzás nélkül állapítható meg – része volt az olvasók mindennapos igényeinek. A napilapokban közölt irodalom méreteit tekintve arra a következtetésre juthatunk, hogy sem korábban, sem később nem volt ennyire közvetlen, rendszeres és kiterjedt kapcsolat az olvasók és a kortárs magyar irodalom között.

Mára elhalványult ennek az olvasási kultúrának az emléke. Időközben a napilapok és hetilapok szerkezete is többször átalakult. Mostanában, sok évtizedes tapasztalatainknak megfelelően, az irodalom történetét – mellőzve az egykor hírlapokban megjelent, könyv formában talán soha nem publikált anyagot – többnyire az egyes szerzők egyes kötetei alapján írjuk, s ehhez a gyakorlathoz képest kivételt csak néhány, de azért nem túl sok, nagy hatású irodalmi folyóirattal (Új Idők, Nyugat stb.) szokás tenni.

Válaszra várnak a következő kérdések: Hogyan alakult ki és szűnt meg ez a hajdani olvasási kultúra? Mekkora felderítetlen anyaggal kell számolni? Igaz-e az, hogy a 19. század utolsó negyedében minden korábbi mértéket meghaladó ütemben nőtt a sajtótermékek száma? A kérdések közül ezúttal a harmadikkal foglalkozom.

Szinnyei József évről évre közétette a magyar sajtóra vonatkozó legfontosabb adatokat a Vasárnapi Újságban, majd a Magyar Könyvszemlében. Az alább ismertetett számok is innen származnak. Tudomásom szerint eddig még senki nem vette észre, hogy az egyes számok nagyon erős mintázathoz igazodnak.

Tételezzük fel, hogy az időszak sajtótermékek száma a 19. századi Magyarországon nem véletlenszerűen, hanem valamilyen szabályszerűség szerint alakult. A lapok „száma” ebben az összefüggésben természetesen nem a példány-

számot, hanem a különböző napilapok, hetilapok, folyóiratok (például: Pesti Napló, Pesti Hírlap, Egyetértés, Vasárnapi Újság, Arad és Vidéke stb.) összességét jelenti. Vegyük fel szabályszerűségnek, hogy a különböző időszaki sajtótermékek száma tízévente megkétszereződött, s induljuk ki abból az adatból, hogy 1830-ban tíz hírlap és folyóirat jelent meg. A kiinduló állapot és a növekedés mértékére vonatkozó feltevés a következő jóslást teszi lehetővé:

Év	Várt szám
1830	10
1840	20
1850	40
1860	80
1870	160
1880	320
1890	640
1900	1280
1910	2560

Néhány nagy, de magyarázható eltérést leszámítva a feltevés alapján kapott számok meglepően közel állnak a Szinnyei József által közölt tényekhez. A nagy eltérések az 1848–49-re, az abszolútizmus időszakára, a millennium utáni egy-két évre, valamint a 20. század első évtizedének végére esnek. 1848–49-ben, valamint a millennium után a jóslhatónál több, Világostól a kiegyezésig viszont a vártnál jelentősen kevesebb időszaki sajtótermék jelent meg Magyarországon. Ezek az eltérések nagyon is érthetőek, a századforduló utáni visszaesés pedig valószínűleg az évszázados tendencia végét jelöli:

Év	Tényleges szám	Várt szám
1830	10	10
1840	26	20
1847	33	
1848–1849	86	
1850	9	40
1854	20	
1860	n. a.	80
1861	52	
1862	65	
1863	80	
1864	70	
1865	75	
1866	81	
1867	80	
1868	140	
1869	163	

1870	146	160
1871	164	
1872	198	
1873	201	
1874	208	
1875	246	
1876	240	
1877	268	
1878	281	
1879	321	
1880	368	320
1881	356	
1882	412	
1883	427	
1884	482	
1885	494	
1886	516	
1887	539	
1888	561	
1889	600	
1890	636	640
1891	645	
1892	676	
1893	699	
1894	735	
1895	806	
1896	801	
1897	1100	
1898	1207	
1899	1103	
1900	1132	1280
1901	1156	
1902	1216	
1903	1262	
1904	1330	
1905	1615	
1906	2292	
1907	2069	
1908	2059	
1909	2056	
1910	1680	2560

A várt és a tényleges számok viszonya néhány megjegyzést érdemel. Ha megnézzük az 1870. évhez kapcsolódó számokat, azt látjuk, hogy a feltevés szerint ebben az évben 160 időszaki sajtóterméknek kellett volna lennie, valójában

azonban mindössze 146 jelent meg. Ha azonban figyelembe vesszük a megelőző és következő év adatait (163, 164), akkor azt látjuk, hogy az általános tendencia ebben az időszakban is érvényesült, és az 1870. évi adat mindössze a máskor is észlelhető, önmagában nem különösebben izgalmas fluktuáció eredménye. Statisztikai adatokban mindig – ezúttal is – gyanúsak a kerek számok, és most is joggal. Ha a teljes időszakot vesszük figyelembe, valójában nem pontosan tízévenként kétszereződött meg a lapok száma, hanem néhány hónappal rövidebb idő alatt, de ezúttal nem az egészen pontos számok érdekesek, hanem sokkal inkább maga a tendencia, s megjegyezhetjük azt is, hogy az ismert tényektől gyorsan távolodó jóslásokat kapunk, ha kilenc vagy tizenegy évenkénti kétszereződést feltételezünk a növekedés szabályszerűségéeként, és akkor is, ha 1830-ban kilenc vagy tizenegy lapból indulunk ki. Némi kerekítéssel tehát nem hamis az az állítás, amely szerint évtizedenként megkétszereződött a lapok száma Magyarországon a 19. században. Egyébként ha az 1830-as adatból visszafelé számolunk, nagyjából a 19. század megelőző időszakaiba is érvényes jóslásokat kapunk, de ilyen kis számok esetében már egyetlen egy lap meglétének is óriási jelentősége van. Ezek szerint 1820-ban 5, 1810-ben 2-3 és 1800-ban 1-2 lapnak kellett léteznie. Hozzávetőleg így is volt.

A tényként ismert számok tehát – nagyjából 1830-tól a 20. század első évtizedének közepéig – meglehetősen jól közelítenek a feltevés által jósoltakhoz. Bizonytalansági tényezőként ehhez rögtön hozzá kell tenni azt is, hogy a „tényként ismert számok” nem tekinthetők végérvényesnek. A számokat Szinnyei József óta nem ellenőrizte senki. Annak megítélése például, mi számít önálló lapnak, nem sziklaszilárdak a kritériumai. Nem látni azt sem, hogy Szinnyei számolt volna olyasmivel, mint amilyen az Arad és Vidéke feminista melléklete (melynek önálló évfolyamjelzése és számozása volt) vagy a Pesti Napló reggeli és esti kiadása. Az adatok felülvizsgálataig, s ha nem is tökéletes, de legalább valamelyest egységes szempontrendszer kialakításáig Szinnyei számaiból lehet kiindulni. Az ellenőrzés nyomán nyilván nem csökkenni, hanem növekedni fognak az egyes évekhez kapcsolódó számok, vagyis rövidülni fog a kettőződés ideje. Elképzelhető, sőt valamelyest valószínűsíthető, hogy a sajtó növekedésének szempontjából a 19. század végül is több, egymástól különböző időszakra esik majd szét. Az adatok már most is meglehetősen izgalmasnak látszanak, s statisztikusoknak, történészeknek, szociológusoknak majd a pontosabb adatok ismeretében érdemes lesz alaposan megvizsgálni a sajtó növekedésének körülményeit.

Az imént említett, 1870-eshez hasonló visszaesések nem túl érdekesek, ám magából a jelenségből rögtön újabb tanulság adódik. A sajtótermékek számának emelkedése mögött nem gépies gyarapodás – mikor az újonnan induló lapok egyszerűen hozzáadódnak a már létezőkhöz –, hanem dinamikus folyamat állt. A lapokat felvevő piac ugyan gyors ütemben bővült a 19. század során, ez azonban egyáltalán nem jelentette azt, hogy ami létrejött, fenn is tudott maradni. A tízévenkénti kétszereződés úgy jött létre, hogy közben folyamatosan megszűntek azok a lapok – újonnan indulók és régebbiek egyaránt –, amelyek iránt a közön-

ség nem mutatott kellő érdeklődést. A szelekció jelensége teljesen triviális, de azért jó látni, hogy a tényként rögzített számokban is egyértelműen megmutatkozik. A sajtó tehát, miközben szakadatlanul a túlélés és a növekedés lehetőségeit kereste, kénytelen-kelletlen módon, de pontos térképet rajzolt a korabeli olvasási kultúráról. Természetesen nem az egyes lapok önmagukban, hanem a sajtó egésze. Nagy kár, hogy nem tudunk sokkal-sokkal többet az egyes lapok példányszámáról, a példányszámok területi és társadalmi megoszlásáról és e számsorok időbeli alakulásáról. Egy-egy időpontban nyilván szélsőséges aránytalanságokat leíró görbével kellene számolnunk: néhány lapot országszerte sokan, a lapok nagy többségét viszont igen kevesen olvasták.

A növekedés évszázados távlatban is állandó üteme valamelyest meglepő. Azt gondolhatnánk esetleg, hogy a kiegyezés alapvetően változtatta meg a feltételeket, s hogy a növekedést ekkoriban már merőben más függvény írja le, mint a megelőző időszakokban. A minden korábbi mértéket meghaladó növekedést sugallhatja például, ha mindössze két év alatt (1904-ben és 1905-ben) 962-vel bővül a lapok száma. A némiképp váratlan összefüggés lehet az oka, hogy az évtizedenkénti kettőződés eddig még nem szűrt szemet senkinek.

A táblázatból adódik az a megállapítás is, hogy a lapok száma egy-egy pillanatban nem a megelőző időszakok számaira épül rá, nem a korábbi számokat folytatja, hanem valami másból következik. A kiegyezés utáni években például a növekedés csaknem két évtizedes kényszerű stagnálás után nem az éppen adott szintről indult el újra, hanem – mintha a megelőző két évtizedben is akadálytalanul bővíthetett volna a lapok száma – szinte azonnal a feltevés által megjósolt szintre ugrott. Valószínűleg úgy kell ezt érteni, hogy az ország kulturális átalakulása a megtorlás és a passzív rezisztencia időszakai alatt sem szünetelt. Vagy lehet azt is mondani, hogy az a valami – nevezzük mondjuk a társadalom felvevőképességének –, amitől egyebek mellett a lapok száma is függött, még akkor is megkétszereződött tízévenként, ha egyéb okok miatt a ténylegesen megjelenő lapok száma nem tudott gyorsan igazodni a felvevőképesség növekedéséhez. Ezzel egyúttal nagyjából azt is állítjuk, hogy ebben az időszakban, valószínűleg a század egészében, a lapok száma nem elsősorban a sajtó korábbi történetétől, hanem más, a mindig jelen idejű társadalmi tényezőktől függött. A sajtó megelőző története nem a saját külön történetiségével, hanem más módon – minden pillanatban már eleve integrálódva az egykorú társadalmi összefüggésekbe – hatott.

A különböző korszakok számottevően eltérő mértékű növekedésének – a szakirodalomban itt-ott fellelhető – elgondolása valószínűleg annak a következménye, hogy könnyen adódik a feltevés, amely szoros összefüggést lát bizonyos típusú gazdasági tényezők és a hírlapirodalom alakulása között. Kétségtelen tény ugyanis, hogy a kiegyezés után végre megindulhatott az ipari, pénzügyi, kereskedelmi, közlekedési és oktatási fejlődés. Az ipari és mezőipari fejlődés hamarosan kisvárosi szinten is megfizethetővé tette a nyomdákat, a vasúthálózat kialakulása lehetővé tette a országos napilapokat, az analfabetizmus fokozatos visszaszorulásával pedig bővíthetett az olvasók száma. Mindez természetesen igaz, de a növe-

kedés mértékén alapvetően nem változtatott, mindössze biztosította további fennmaradását. Ebből az állításból természetesen az következik, hogy a sajtó növekedési üteme azért maradhatott fenn sok évtizededen át, mert időről időre újabb és újabb változások következtek be a társadalomban, és akkor szűnt meg végleg, amikor az éppen időszerű átalakulások elmaradtak. Ezeket a 20. század első évtizedében végképp elmaradt társadalmi reformokat nyilván évtizedekkel korábban kellett volna kitalálni és előkészíteni.

Közben azonban nyilvánvaló az is, hogy a nyomtatott sajtó 19. századi növekedési üteme hosszú távon nem volt tartható. Ha azóta is szakadatlanul érvényesült volna az évtizedenkénti kétszereződés, akkor – amennyiben jól számolok – a nem túl távoli 2010-ben 2.621.440 különböző időszaki sajtóterméknek kellene léteznie, 2030-ban pedig 10.485.760-nak.* Gondolatkísérletként persze érdeemes eltűnődni, mi mindennek kellett volna megtörténnie a társadalomban a kiegyezés utáni évtizedekben, hogy a sajtó növekedési üteme egy ideig még a 20. században is fennmaradjon, illetve mi mindennek kellett volna nem megtörténnie. Az efféle tűnődés azért lehetséges, mert a tendencia végének számai (nagyjából másfél ezer különböző lap) nem látszanak felülmúlhatatlanul magasnak. A nyomtatott sajtó növekedését a műveltségi szint emelkedése, a gazdagodás, a demokratizálódás, vagyis az egyenesvonalú és töretlen polgárosodás tarthatta volna fenn egy ideig a 20. század elején is. Valószínűleg még hosszú ideig hatni fognak annak a következményei, hogy mindez akkoriban elmaradt.

A demokratizálódás, a sajtó szintjén, a tartalmi korlátozások és cenzúra megszűntét jelenthette volna (mert bizonyos típusú megszorítások az ország egyes területein még a sajtó legszebb korszakaiban is megmaradtak), a gazdagodás pedig további helyi lapok létrejöttéhez vezethetett volna. A megjelenő lapok többségét a helyi lapok (Ung, Bars, Hajdúböszörmény és Vidéke és hasonló) és a valamilyen sajátos érdeklődésre szakosodott közlönyök (például a Telekkönyvi Tanácsadó, Vasúti és Hajózási Hetilap, Színházak és Mulatók) alkották. Mindenesetre, ha a nyomtatott sajtó szempontjából nézzük a világot, könnyen juthatunk arra a következtetésre, hogy Magyarországon a 20. század elején a társadalomfejlődés elszakadt a technikai lehetőségektől. A háborúzás pedig a sajtót igencsak rosszul érintette. A potenciális olvasók millióinak elvesztése az első világháború után nyilvánvalóan ellentétben állt a sajtó gazdasági érdekeivel: nem növelte, hanem szűkítette a sajtó növekedési lehetőségeit.

A táblázathoz visszatérve megállapíthatjuk azt is, hogy az évtizedenkénti duplázódásnak óhatatlanul az újságírók számának gyors ütemű bővülésével kellett járnia. Lehet tudni, hogy az 1920-as és 1930-as években nem volt könnyű újságoknál elhelyezkedni. A fél évszázaddal korábbról fennmaradt beszámolók és visszaemlékezések más helyzetet írnak le. Kezdők is könnyen jutottak álláshoz – igaz, csekély fizetésért. Az újságírók társadalma legkevésbé sem volt homogén:

---

* Mivel a blogbejegyzés nem nyomtatott termék és nem feltétlenül rendszeres időközönként jelenik meg, itt most nem kell számolni vele.

aránytalanságokkal ugyan, de az ország egészét képezte le. Ez azonban egyúttal azt is jelentette, hogy a nyomorgó, névtelen kezdők is reménykedhettek, hogy szerencsés esetben az újságírók közösségén belül juthatnak fel a társadalmi hierarchia csúcsára. Többek között Bródy Zsigmond esete szolgáltatott példát arra, hogy újságírók számára még meglehetősen nagy vagyon felhalmozása és főrendiházi tagság sem volt elképzelhetetlen. 1900-ban ezernél több lap létezett, amelyeknek nagyjából a fele az utolsó évtizedben indult, vagyis sok ezer fiatal újságíró ábrándozhatott gazdagságról és megbecsültségről. Mindenesetre könnyen lehet, hogy a korban az újságírói pálya nyújtotta a legnagyobb társadalmi mobilitást a szegény, talán egyetemet sem végzett, de tehetséges kezdők számára. Egyébként pedig ekkora újságíró-társadalom már másodlagosan, betűt fogyasztó közönségként is jelentős. A táblázat alapján ehhez még hozzátehetjük azt is, hogy egyedül a sajtótermékek évtizedenkénti duplázódása felmérhetetlenül nagy hatással volt az irodalomra is.

Kétségtelen, hogy számottevő különbségek voltak az egyes lapok között. Sok lap kikötötte, hogy csakis eredeti, máshol még meg nem jelent írást közöl. (Hogy valami megjelent-e már, s ha igen, mikor és hol, a kor sajtójának rengetegében természetesen senki nem tudta számon tartani.) A legnagyobb lapok esetében ez a kikötés teljesen érthető. De a vidéki hetilapok szintjén ez esetenként azt jelentette, hogy szinte kizárólag a helyi erők nem túl érdekes írásaira támaszkodtak. Szép számmal voltak olyan lapok is, amelyek jelentős mértékben utánközlésre rendezkedtek be. Ezekben a lapokban sokszor a kor legjelentősebb íróinak nevével lehet találkozni. Mivel módjukban állt válogatni a már megjelent írásokból, az utánközlő lapok tárca rovatának (magyarán: irodalmi rovatának) színvonala időnként vetekedhetett a legkiválóbb országos lapokéval, a helyi olvasónak pedig igazán mindegy volt, megjelent-e már máshol is az általa olvasott irodalmi mű. Ezáltal tehát még az utánközlő lapok is hozzájárultak az olvasók és a kortárs magyar irodalom kapcsolatának kiépüléséhez és megerősödéséhez. Egyetlen egy teljesen véletlenszerűen kiválasztott példa ezúttal elegendő a helyzet érzékeltetéséhez: az irodalomtörténetekben, de még csak a sajtótörténetekben sem említett Torontál című napilap 1898-as és 1899-es évfolyamaiban egyebek mellett Iványi Ödön, Molnár Ferenc, Nagy Endre, Thury Zoltán, Tömörkény István műveit olvashatta a helyi közönség.

A sajtóban közölt irodalom sok száz, talán ezernél is több napilap és hetilap számos évtizedére terjed ki. Ezt a hatalmas anyagot manapság senki nem ismerheti. Ez egyszerűen fizikai képtelenség – és még akkor is képtelenség volna, ha a megismerés igénye egy ideje már szerepelne az irodalomtörténészek kutatási programjaiban. De első lépésben elegendő, ha egyáltalán tudomást veszünk az óriási kihívásról.